

ERRENTERIAKO EUSKARAREN KOKAGUNEA

Josep del Rio - Itziar Aduriz

(Universitat de Barcelona)

Abstract

In this study, we wish to describe the current Basque language in Renteria to determine which dialect it belongs to. In order to offer an accurate description of the variety and its sociolinguistic situation, we have decided to describe the speech of three age-groups with one clear objective in mind: to check whether the linguistic change shows specific trends so that this allows us to place that variety within the appropriate Basque dialect.

1. Sarrera¹

Artikulu honetan gipuzkerako edo erdialdeko euskalkiaren aldaera batzuk aztertuko ditugu, erdiguneko azpi-euskalkikoak hain zuzen ere, eta bereziki, Errenteriako belaunaldi desberdinen hizkeraren deskribapena egingo dugu. Aukeratutako aldaerak ez ditugu besterik gabe aukeratu, erdiguneko eta sortaldeko euskalkiak bereizten dituzten isoglosak finkatzeko asmoz baizik. Gure azterketa honetan, sortaldeko euskalkiekin muga egiten duten erdiguneko azpi-euskalkiko aldaerak aztertu ditugu bakarrik, hau da, Astigarragako, Pasaiako, Lezoko eta Errenteriako hizkerak, azken honi erreparatuz bereziki.

Era berean, gure ikerketaren bidez metodologia berri bat eskaini nahi diogu dialektologiari, jakintza-arlo horren muga klasikoak berariaz gainditzearen, hizkuntz aldaketaren ikuspegi holistikoagoa ematen diguten printzipio soziolinguistikoak ere aintzat hartzeko horrela.

Azken hamar urteotan halako nahiz halako herri euskaldunetako hizkera bereziari buruzko monografiko ugari argitaratu dira. Euskal dialektologiak gaur egun garai oparoa bizi duela ikusten dugu, beraz.

Zalantzarik gabe, euskarak oraindik daukan aberastasun dialektalari zor zaio lanketa emankor hori, bai eta zenbait ikerlarik euskalkien etorkizunaren inguruan dituzten kezkei ere.

XIX. eta XX. mendeetan hizkera horiei buruz egindako deskribapenak eguneratu beharragatik aukeratu dugu azterketa honetako gaia.

Errenteriako euskara nafarreratzat jotzen zen hastapenetako ikerketetan, nafar hizkeren hainbat ezaugarri bereizi zeuzkalako, eta gaur egungo zenbait ikerlarik ere

¹ Eskerrik asko Koldo Zuazori artikulu honen atzean dagoen lanaren garapenean nahiz idazketan emandako laguntzagatik.

hala sailkatzen dute. *xxi*. mendera iritsita, ordea, beste batzuek —Koldo Zuazok, esaterako— auzitan jarri dute sailkapen hori, eta Erreterian erdialdeko gipuzkera hitz egiten dela esan dute.

Eztabaida hori ikusita, garbi dago Erreteriarako euskarari buruz ditugun datuak eguneratu beharra daukagula, hizkera hori nafarrera bihurtzen zuten ezaugarriak aldatu direnentz ikusteko eta erdialdeko euskarako beste ezaugarri batzuk hartu dituen argitzeko. Belaunaldien arteko ikuspegia beharko dugu beste edozein kasutan baino gehiago, erdialdeko euskararanzko ustezko aldaketaren nondik norakoak azalera-tzeko.

Gure lehen helburua Erreteriarako euskara zein euskalkitakoa den argitzea bada ere, aipatu dugunez, Erreteria inguruko hizkerek duten joera dialektala ere azaldu nahi dugu, hau da, mendebaldeko ezaugarriei eusten dieten ekialdeko eragin pixka batekin ala, aldiz, sortaldeko azpi-euskalkietarantz jotzen ari diren.

Bi helburu horiek lortzeko, ezinbestekoa zaigu erdialdeko euskalkiaren berezitasun orokor eta komunak aztertzea eta euskalki horretako sortaldeko azpi-euskalkiaren ezaugarri bereziak ezagutzea. Horretarako, oso egitura zehatza finkatu dugu gure azterketa hau egiteko. Hala, hiru puntu nagusi bereizi ditugu artikulu honetan eta, inbutu baten gisa jokatzuz, Erreteriarako hizkeraren inguruko ikuspegi argiagoa emango digute.

Bigarren puntuan euskalkien sailkapen historikoei buruzko xehetasun orokorrak ematen dira.

Hirugarren puntuan, berriz, erdialdeko euskalkiari heltzen zaio. Trantsizioko hizkerak deskribatzen dira hurrena, sortaldeko azpi-euskalkiari (Irunaldea) erreparatuz, bereziki. Hori guztia behar-beharrezkoa da gure helburuetarako funtsezkoak diren datuak ulertzen hasteko.

Laugarren puntuan Erreteriarako euskara aztertzen da bete-betean. Dagoeneko ezagutzen ditugu erdialdeko euskararen ezaugarri orokorrak eta erdiguneko eta sortaldeko azpi-euskalkien berezitasun nagusiak, baina Erreteriarako hizkera genetikoki kokatzeko erantzunak falta zaizkigu oraindik. Puntu hau bi zatitan banatuta dago: lehenbizikoan, datuak biltzeko erabilitako metodologia eta oinarri teorikoak aurkezten dira; bigarrenean, Erreteriarako hizkera belaunaldi bakoitzak nola erabiltzen duen azaltzen da.

2. Euskararen banaketa dialektala

Sarreran adierazi dugun moduan, hizkuntzak ez dira homogeenak. Komunitate etnikoek —adjektibo hori bere adiera soziolinguistikoa ulertu behar da— merkataritzako trukeak, migrazioak, etab. izan dituzte antzina-antzinatik (Boix 1998: 218). Nahiz eta komunitateren bat edo beste gainerako gizakietatik aldentuta bizi izan, komunitateen artean hartu-emanak egotea da gauza arruntena gizakion historian. Izan ere, komunitate etniko bat bere lurraldean milaka eta milaka urtetan bizi arren, komunitate horrek izandako hartu-emanen lekukoa izaten da hizkuntza.

Hala, eta diogunari jarraiki, euskalkiak mendeetako bilakaera baten fruitu dira, nahiz eta adituak ez bat etorri euskara euskalkitan banatu zeneko garaiaren inguruan. Batzuen iritziz —Núñez Astrainen iritziz, adibidez (2003: 25)— euskara Erdi Aroan banatu zen euskalkietan (Mítxelena 1987: 51). Beste batzuen iritziz, aldiz, hizkuntza

bera bezain aspaldikoa da euskalkien banaketa, eta horregatik datoz bat antzinako tribuen mugak gaur egungo euskalkien mugekin.²

Arrazoibide guztiak aztertuz gero, denek izango dute beren arrazoi puntua, seguruenik. Euskalkien banaketa erromatarren aurreko garaian hasiko zen beharbada, baina ezkutuan geldituko zen (Núñez Astrain 2003: 27): “V. eta VI. mendeetako hizkuntz batasunaren ondorioz eta Elizbarrutiek batasun hori bultzatzen zuten, gainera”.

Gogoeta horiek alde batera utzita, euskalkien aniztasuna orain arte nola ikertu izan den, zein sailkapen egin diren, sailkapen horiek indarrean jarraitzen duten eta gauzak orain zertan diren jakitea interesgarria izango litzateke, baina hemen ez dugu lekurik gai horretan luzatzeko, eta jauzi bat egingo dugu Bonaparterengandik (1862 urte inguruan gutun bat idatzi zion Bruno Etxenikeri, euskalkien lehen sailkapenaren zirriborroarekin), Arturo Kanpionen (1854-1937) ekarpenetan gelditu gabe (bere *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara* lanean atal bat dauka euskal dialektologiari buruz). Van Eys, Vinson,³ Lacombe, Resurrección M.ª Azkue eta Mitxelena ere alde batera utziko ditugu, egin den azken sailkapenera jauzi eginez. Koldo Zuazok egin zuen sailkapen hori xx. mendeko azken hamarkadan —orain arteko ekarpenik berritzaileena, beharbada—, eta horixe da gure lanaren oinarritzat hartu duguna. Zuazoren arabera, sei euskalki daude: mendebaldekoa, erdialdekoa, nafarrera, nafar-lapurtera, zuberera eta ekialdeko nafarrera.

Euskalkien izenak aldatu egin ditu Zuazok, euskalkiok zein lurraldetan erabiltzen diren zehatzago mugatzearren. Hala, *mendebaldeko euskara* deritzo orain arteko tradizioan *bizkaiera* deitu izan denari, Bizkaiaz haratago hedatzen delako, Deba bailara eta Araba ekialderaino, hain zuzen, eta iraganean Araba osoa hartzen zuen. Irizpide berari jarraiki, orain arte gipuzkera zenari *erdialdeko euskara* deritzo Zuazok, Nafarroan ere erabiltzen delako.

Ekialdeko euskalkien sailkapenari dagokionez, sailkapenak egiteko irizpide berriak erabili ditu, eta orain arte ezagutzen genituen euskalkien mugak aldatzea eka- rri du horrek. Goi-nafarreraz beharrean, nafarreraz hitz egiten du, eta beste euskalki batzuetan sartu ohi ziren zonaldeak bertan sartzen ditu: Baztan eta Aezkoa, esate- rako. Lapurdiko, Nafarroa Behereko eta Zuberoa iparraldeko hizkerak nafar-lapur- teraren barruan sailkatzen ditu. Nafarroa Garaiaren ekialdean mendebaldeko na- farrera kokatzen du eta, 1980ko hamarkada amaieran galdu zenez, erronkaria ez du aintzat hartzen. Iparraldean, *zuberera* izena erabiltzen jarraitzen du Zuberoako euskalkia izendatzeko.

Euskalkien mugak berregituratzeaz gain, trantsizioko hizkerak ere aztertu izana da Zuazoren ekarpen nagusia. Horrenbestez, aipatu berri ditugun sei euskalkiak, ha- mabi azpi-euskalki eta trantsizioko zortzi hizkera bereizten ditu Zuazok. Hauek dira

² J. Allieres (*apud* Pagola 1991: 83): «...la différenciation dialectale serait extrêmement ancienne, et les “peuples” dont parlent les historiens de l’Antiquité, à savoir les Caristii, les Varduli et les Vascones, se seraient trouvés des origines distincts par la langue. Il y aurait donc là un fait ethnolinguistique essentiel, qui rappelle d’assez près la différenciation également ethnolinguistique que l’on observe chez les grecs de l’Antiquité, où Achéens, Doriens et Ioniens se distinguaient autant par le “dialecte” que par d’autres traits culturels.»

³ Aipatutako ikerlari guztien azalpen sakonago baterako, ikus Pagola (1991).

trantsizioko hizkerak: Deba ibarreko iparraldekoak, Aezkoakoa, Burundakoa, Lapurdi kostaldekoa, nafarrerarantz jotzen duten Gipuzkoa ekialdekoak, Nafarroako mendebaleko ibarrak, Baztangoa eta Amikuzekoa.

3. Erdialdeko euskara. Trantsizioko hizkerak eta inguruko hizkeren eragina

3.1. Erdialdeko euskararen ezaugarri nagusiak

Tradizionalki gipuzkeratzat jo izan diren hizkerek osatzen dute erdialdeko euskara (Zuazo 2003: 115-144). Beterri eta Tolosaldea eskualdeak dira euskalki horren gune nagusiak, eta bataren nahiz bestearen hiriburuak (Donostia eta Tolosa) eragin handia izan dute inguruko herri eta herrixketan.

Hainbat lurraldetan erabiltzen da erdialdeko euskara. Batetik, administratiboki Gipuzkoaren barruan dauden eskualde guztietan dago hedatuta, Deba bailaran izan ezik, hangoa mendebaldeko euskara baita. Gipuzkoatik kanpo, Nafarroara hedatzen da sartaldetik: Aranoko, Aresoko, Araitz-Beteluko eta Larraungo mendebalaren hizkerak gipuzkeratzat hartzen dira.

Euskal Herriko gainerako lurraldeetan ez bezala, Gipuzkoan ez da gertatu hiri batek edo bik hizkuntz eredu gisa jokatzea, alderantziz baizik. Herri handi ugari daude, eta haien inguruan eskualdeak sortu dira. Eragin-gune horietako bakoitzak eskualde osora hedatu den euskara eredu esportatu du. Eredu horietako garrantzitsuenak aipatzen ditu Zuazok (2003: 136-137): Irun-Hondarribia, Lezo-Errenteria-Pasaia, Donostia, Hernani-Andoain, Tolosa, Beasain-Ordizia, Urretxu-Zumarraga-Legazpi, Azkoitia-Azpeitia, Arrasate, Bergara-Eibar-Elgoibar.

Hori kontuan izanda, erraz ulertzen da Gipuzkoako euskalkien ugaritasuna eta “euskalkiaren eredu osoan agertzen diren hain bereizgarri gutxi egotea bertan”.⁴

Zuazok erdiguneko hizkerak sailkatzean hiru azpi-euskalki bereizten ditu (2003: 137-138). Tolosaldeko eta Beterriko hizkerek erdiguneko azpi-euskalkia osatzen dute. Nafarrerako trantsizioko hizkerek (Basaburua, Larraun, Imotz, Hondarribia, Irun eta Oiartzun), berriz, sortaldekoa. Goierriko eta Urolaldeko euskarek, azkenik, sartaldekoa osatzen dute.

Erdialdeko euskararen ezaugarriak finkatzea lan zaila da, oso heterogeneoa delako, baina, halere, euskalki hori definitzen duten berezitasun batzuk agertzen dira. Kontuan hartu behar da, baina, ezaugarriren batzuk bakarrik giputzak direla eta besteren batzuk mendebaleko eta erdialdekoak direla. Azken kasu honetan, zabaldura aipatuko dugu. Hauek dira garrantzitsuenak:

1. Antzinako /j/ fonemak [x] eman du, eta ahoskera hori Nafarroako zenbait lekutara ere hedatu da.
2. Ohikoa da /-i/ ondorengo epentesia eta, ez hain arrunta, /-u/ ondorengoa.
3. *Al* partikula erabiltzen da galde-perpauis orokorretan.
4. *Izan* aditzak /e/ erroa du pluraleko formetan: *gera, zera, zerate*. Hirugarren pertsonan eta lehenaldiko formetan, aldiz, /a/ erroa erabiltzen da: *dan, dala, zan, zala*, etab. Esan behar da gertakari hau Araban eta Bizkaian ere dagoela.

⁴ «...eta euskalkiaren eremu guztian betetzen diren hain ezaugarri gutxi izatea» (Zuazo 2003: 137).

5. *Edun*-en erroa /e/ da orainaldian: *det, dezu, degu*.
6. Lehenaldiko aditz trinkoak /e/ bokalarekin osatzen dira: *nekin, zekan*, etab. Ezaugarri hau Araban eta Bizkaian ere horrela gertatzen da.
7. Geroaldia *-go* atzizkiarekin osatzen da beti, aditza *-N* batekin amaitzen denean erabiltzen dena. Araban eta Bizkaian ere erabiltzen da.
8. N-N-N aditz-paradigmaren pluralgilea /-zki/ da.
9. Analogia-prozesuak: a) *-tu* atzizkiarekin indartutako partizipioak: *egondu, izandu*, etab.; b) *joan* aditza lehenaldiko ereduaren arabera jokatzen da: *nijua, dijua (noa, doa)*.
10. Gaur egun adberbioak eratzeko erabiltzen den atzizki bakarra *-ki* da, baina mendebaleko taldearen *-to* atzizkiarekin osatutako adberbio gutxi batzuk ere erabiltzen dira. Adib.: *ondo, obeto*.
11. *Nor* izenordainaren ordeztze *zein* erabiltzen da ia kasu guzti-guztietan.
12. *-ko* eta *-lako* atzizkiak erabiltzen dira kausazko perpausak eratzeko. Araban eta Bizkaian ere erabiltzen dira.
13. Hitz arruntak dira *aitona* eta *amona, esnatu, eskum(u)in, korrika, mami, mingai(n), triku, txukun*, etab.

3.2. Erdialdekoaren trantsizioko hizkerak: Irunaldeko kasua

Erdialdeko euskaratik nafarrerako euskarara iragaitean aurkitzen ditugun hizkerak, berez Gipuzkoako lurralde administratiboaren barruan egon arren, batzuetan erdialdeko euskararen eta bestetan nafarreraren nahiz nafar-lapurteraren barruan kokatzen dituzten isoglosen artean daude.

Oiartzunen, Irunen, Hondarribian eta Aranon erabiltzen dira hizkera horiek. Dena den, ikerlari guztiek ez dute hori modu berean interpretatzen. Iraganeko sailkapen guztietan ipar-nafarreraren, Irungo aldaeraren barruan, kokatzen zituzten hizkerok. Guk, ordea, gorago esan dugunez, Koldo Zuazoren sailkapena (2003) erabiltzen jarraituko dugu eta, ondorioz, hizkera horiek (Oiartzungoa, Irungoa, Hondarribikoa eta Aranokoa) erdialdeko euskararen barruan sartuko ditugu, nafarreranzko trantsizioko hizkeren ezaugarriak izan arren eta Errenteriako eta Lezoko hizkerak erdialdeko euskararen eta erdiguneko azpi-euskalkiaren berezitasunak ere izan arren.

Nabarmenezkoa da, bestalde, hizkerak gero eta gehiago homogeneizatzen ari direla azken urteotan, euskara batuaren eraginez beharbada, eta, horren ondorioz, edozein azterketaren emaitzak aldatu egingo lirateke berriemaileak gazteak ala adinekoak diren arabera (2003: 131). Izan ere, gazte gehienak euskara batuan daude alfabetatuta, eta hizkeren homogeneizazioa dakar horrek.

Aztergai ditugun hizkerak ikertzeko erabilitako materialak hainbat iturritatik hartu ditugu. Batetik, Irungo eta Hondarribiko hizkeretan egindako elkarrizketa batzuk hartu ditugu, Sagarzazuren (2005) CD batetik. Bestetik, bibliografiara jo dugu (Sagarzazu 2005, Fraile 1996, Yrizar 1992 eta Zubiri 1998).

Grabazioei dagokienez, Koldo Zuazok grabatutako Oiartzungo Mari Karmen Iraztortza eta Hondarribiko Ana Ribaguda Egurrola berriemaileen grabazioak erabili ditugu.

Hizpide ditugun hizkera hauen trantsizioko izaera kontuan izanik, erakusten duten joeraren arabera jaso ditugu haien bereizgarriak, nafar hizkerara hurbiltzen

direnak eta erdialdeko euskarara hurbiltzen direnak bereiziz. Esan beharra dago, ordea, erdialdeko euskararen formetarantz jotzen dutela gehienbat eta, ondorioz, hizkera horiek sailkatzeko lagungarriak zaizkigun ezaugarriak aipatuko ditugu bakarrik.⁵

1. Azpi-euskalki hau nafar hizkeretara hurbiltzen duten berezitasunak:
 - a. Ohikoa da aferesia: *karri ekarri*-ren ordez, *sagutu ezagutu*-ren ordez, etab.
 - b. Hitz amaierako *-i/-u* ireki eta *-e/-o* ahoskatzen dira. Ezaugarri hori galtzen ari da, halere.
 - c. Mendebaldeko *oso* formaren pareko ekialdeko *arrunt/arrant* formak ezagutzen dira.
 - d. Iraganaldiko aditz trinkoek bi euskalki-taldeetako aditz-jokoak tartekatzen dituzte: */a/* eta */e/*: *zagon/zagon*, *zekien/zakien*, etab. */a/-n* egiten den ekialdeko aditz-jokoa gehiago erabiltzen da, halere.
 - e. N-N-N paradigmaman */-it-/* da objektuen pluralgilea: *dizkiot* beharrean *ttiót*, *dizkigu* beharrean *ttigú*, etab.
 - f. *Bait-*kausazkoa da eta, batzuetan, erlatiboa.
 - g. Ekialdeko lexikoa: *pa(ra)tu*, *kontent*, etab.
2. Erdialdeko euskarara hurbiltzen duten berezitasunak:
 - a. */j/* fonemak [x] eman du, azpi-euskalkiaren hedadura gehiengan.
 - b. *Izan* aditzean */a/* eta */e/* erroak lehian agertzen dira pluraleko formetan: *gera*, *zera* / *gara*, *zara*. *Edun* aditzak */e/* eta */u/* erroak ditu orainaldian: *det*, *dezu* / *dut*, *duzu*.
 - c. Geroaldiko aditzen morfema *-go* da.
 - d. *Al* partikula erabiltzen da galde-perpau osoetan, Hondarribian izan ezik.
 - e. Kausazko perpausetan *-ko/-lako* erabiltzen dira gehienbat, *-kotz/-lakotz* ere existitu arren.
 - f. Mendebaldeko lexikoa: *asko*, *beste*, *esan*, *esnatu*, *eskumin*... Mendebaldeko *oso* eta *ezer* formekin lehian egon arren, ekialdeko *arrunt/arrant* eta *deus* ere ezagutzen dira.

3.3. Trantsizioko hizkeren inguruko euskararen eragina

Aurreko puntuan azaldu dugunez, Gipuzkoa eta Nafarroa arteko zerrenda batean erdialde-ekialdeko euskara erabiltzen da, hau da, nafarreranzko trantsizioko hizkerak. Oraintxe hasi dugun puntu honetan zerrenda horretako muga erabiltzen diren erdiguneko hizkerak aztertuko ditugu, hain zuzen ere.

Eta horretarako, aipatutako bibliografiaz gain, K. Zuazok Astigarragan egindako grabazio bat erabili dugu. Juani Garmendia da hizlaria, eta 68 urte zituen grabazioa egin zenean (2003). J. L. Agirretzek, O. Olaetxeak eta M. Lersundik Pasaian egindako grabazioak ere erabili ditugu. Azken grabazio horretako berriemaileei buruz ez

⁵ Artikuluak espazio-mugak dituzenez, puntu honetan ere ezin gara gehiago zabaltu. Etorkizun laburrean etorriko diren argitalpenetan saiatuko gara gaii merezi duten tokia eskaintzen.

dugu datu askorik: grabazioa egin zen urtea (1996) eta berriemaileen izena (Xipriano Mancisidor eta Florentino Legorburu), besterik ez.

Orain aztertuko dugun erdiguneko azpi-euskalkiko hizkera Oiartzunaldean (Pasai San Pedro, Pasai Donibane, Lezo eta Errenteria)⁶ eta Astigarragan erabiltzen da. Mendebaldean Donostia dute gertu-gertu eta ekialdean, Irun.

Koldo Zuazok erdialdeko euskararen erdiguneko azpi-euskalkian sartu ditu hizkera hauek guztiak, baina, halere, guztiak ere ez dira beti erdiguneko hizkeratzat jo izan.

Zuazoren sailkapenaren aurretik, Lezoko eta Errenteriako hizkera iparraldeko goi-nafarreraren barruan sailkatzen zen, Irungo, Oiartzungo, Hondarribiko eta Aranoko aldaeren ondoan, beraz. Horixe egin zuten Yrizarrek (1992: 367) eta Mitxelenak, esate baterako.

Azterlan honetan ez gara sartuko Mitxelenaren eta besteren eztabaidan, alegia, Errenteriako eta Lezoko hizkeraren substratua nafarra edo erdialdekoa ote den hizpide duena. Horren ordez, gorago aipatu ditugun herrietako euskararen deskribapen sinkronikoa egingo dugu (Errenteriakoa izan ezik) eta hizkeron berezitasunak inguruan dituzten euskarakin erlazionatuko ditugu. Bestela esanda, hizkera hauek erdialdeko euskararen erdiguneko azpi-euskalkira hurbiltzen diren bi azpi-euskalkiren mugan dauden ala sortaldeko azpi-euskalkirantz hurbiltzen dituen indar homogeneizatzaile bat ote dagoen argitzen saiatuko gara. Berriemaileen adinak gure azterketaren emaitzak baldintzatzen dituela konturatzen gara, dena den.

1. Azpi-euskalki hau nafar hizkeretara hurbiltzen duten berezitasunak:
 - a. Aferesia ez da erabiltzen, jeneralean, eta Lezon bakarrik aurkitu dugu horren adibiderik: *san esan*-en ordez, *men omen*-en ordez, *torri etorri*-ren ordez, etab.
 - b. /u/ bokalaren atzean ez da epentesirik egiten.
 - c. Lezoko laguntzaile iragankorretan /u/ erroa erabiltzen da: *dut*, *dugu*, etab.
 - d. Nafarrerako lexikoa: *euskara* eta *erdara*, *betti* eta *gotti*, biak ere Lezon bakarrik; *paratu*, etab.
2. Erdiguneko azpi-euskalkira hurbiltzen duten berezitasunak:
 - a. /j/ [x] ahoskatzen da.
 - b. /i/ atzean epentesia egiten da: *barriyuan bizi zana*.
 - c. *Ezer/deus* bikotea sinplifikatu eta *eser*-era mugatzen da.
 - d. *Izan* laguntzaile iragankorraren kasuan erdialdeko formak erabiltzen dira orainaldian: *se(r)a*, *ge(r)a*, etab. Iraganaldian 3. pertsonako erroan *-a* agertzen da (*nitzan*, *san*, *giñan*), Lezoko formaren bat (*sen*) kenduta.
 - e. *e-* duten EDUN-ren adizkiak ez dira hain modu homogeneoan agertzen. Pasaian eta Astigarragan /e/ errokoa erabiltzen dute bakarrik. Lezon, berriaz, /u/ erroa erabiltzen da beti, gorago esan dugunez.
 - f. Iraganaldiko aditz trinkoetan mendebaldeko jokoa erabiltzen dute, /e/-rekin: *negon*, *segon*, etab.

⁶ Oiartzun ez dugu aipatu, Oiartzunaldearen barruan egon arren, hemen erdiguneko azpi-euskalkiari dagozkion hizkerak jorratzen ari garelako bakarrik.

- g. N-N-N paradigmaren pluralgilea /-zki-/ da.
- h. Geroaldia *-go* morfemarekin osatzen da beti. Lezon, halere, galtzen ari den ekialdeko *-en* forma ere erabiltzen da tarteka: *esaintzut* (<**esaen'izut* (Elortegi 1997: 67)).
- i. *Al* partikula erabiltzen da galde-perpau osoetan.
- j. Kausazkoak *-ko/-lako* atzizkiekin eratzen dira gehienbat, baina Pasai San Pedron eta Lezon *-lakos* forma ere existitzen da.
- k. Mendebaldeko lexikoa: *agindu, esan, esnatu, gogoratu, gutxi, oso, etab.*

4. Errenteriako hizkera. Azterketaren metodologia

4.1. Azterketaren metodologia

4.1.1. Elkarrizketa

Azterketa honetan elkarrizketa ireki eta arautu gabea erabili dugu, honelako prozeduretan ez duelako garrantzi handirik inkestagilearen jardunak eta, gainera, hizlariak erosoago sentitzen direlako elkarrizketa-modu horrekin. Hizketaldiaren erritmoa naturalagoa da eta gaien aldetik dagoen askatasunari esker, elkarrizketa ez da galdera sorta hotz bat, lagunarteko edo senideen arteko elkarrizketen tankerako hizketaldi eroso baizik.

Lagunarteko elkarrizketetako ohiko baldintzak errepikatu nahian, elkarrizketak egiteko garaian taldetxoak eratzen saiatu gara, ahal izan dugun guztietan. Taldeok bizpahiru berriemailez osatuta zeuden, eta inkestagileak hasiera batean egindako galdera bati erantzunez hasten ziren hizketan elkarrekin.

Inkestagileak berriemaileen ezagunak izatea bilatu dugu ahal izan dugun guztietan, konfiantza eta patxada ematen dielako horrek. Horrela jardunez gero, inkestagileak ez ditu berriemaileak bere hizketa-moldearekin baldintzatzen, edo egitekotan oso gutxi, biek ere aldaera bera erabiltzen dutelako. Inkestagileak Lau Haizetara elkarteko boluntarioak izan dira. Errenterian euskara zabaltzeko lanean diharduen elkartea da Lau Haizetara.

Berriemaileen artean mesfidantza sortu zezakeen gauza bakarra ikerlariak bertan egotea zen. Inkestagileek ikerlariak aurkeztu zituzten lanari ekin aurretik, eta haiek hitza hartzen zuten tarteka, interesa erakusteko eta errezelarik ez sortzeko.

Kasu bakanen batean, antolakuntza arazoak zirela eta, ikerlaria bera izan da inkestagilea, baina ez dirudi horrek aldaketa nabarmenik eragin duenik inkestatuen hizkeran. Guztira, 11 talde eta 31 elkarrizketa grabatu dira.

4.1.2. Elkarrizketatuen adin-taldeak eta aldaketa linguistikoa

Aurreko puntuan azaldu dugunez, berriemaileak hiru adin-taldetan banatu ditugu. Lehen taldean 57 urtetik gorakoak bildu ditugu; bigarren taldean, 26-56 urte bitartekoak; eta hirugarrenean, berriz, 17-25 urte bitartekoak.

Errenteriako hizkeran egondako hizkuntz aldaketa islatu nahia izan da banaketa hori egiteko arrazoia. Agerikoa denez, aztergai hartutako hiru belaunaldi hauek hizkuntzarekin izandako erlazioa oso desberdina izan da. Diktadura garaiko euskara erabiltzeko debekuak, euskara batuaren sorrerak eta euskararen koofizial-

tasunak, adibidez, egoera soziolinguistiko berriak eragin dituzte adin-talde bakoitzaren kasuan, hizkuntzan aldaketak ekarri dituztenak, zalantzarik gabe. Gorago azaldu dugunez, azterketa honen helburua Errenteriako hizkera inguruko hizkerekin genetikoki erlazionatzea eta sailkatzea baldin bada, hiru belaunaldi horietan oinarritutako deskribapena egin beharko dugu, Errenteriako euskara erdiguneko hizkeretarantz jotzen ari den ala, aldiz, nafarreranzko trantsizioko hizkeretara jotzen duen ikusteko. Gainera, hitzun gazteen hizkera aztertuta, biharko euskararen arrastoak aurkituko ditugu.

4.2. Errenteriako udalaren historia

Errenteriako udala Gipuzkoa ipar-ekialdean dago, Donostiatik hamar kilometro eskasera. Iparraldean Lezo, ekialdean Oiartzun, ipar-mendebaldean Pasaia, mendebaldean Astigarraga, Hernani eta Donostiako Altza auzoa eta hegoaldean Nafarroako Arano eta Goizueta herriak ditu mugakide.

Bere kokapen geografikoaren, lurralde-hedaduraren eta historia industrial eta ekonomikoaren ondorioz, Euskal Herriko udalerririk populatuenetako bat da Errenteria. INEren arabera,⁷ 38.505 biztanle zituen 2008an.

Errenteriako historia garaikidea XIX. mende amaieran hasitako industrializazioak markatu du, funtsean. Ekoizpen-ereduan egondako aldaketaren ondorioz, lehen sektorean ziharduten asko hirigunera jaitsi ziren, industria sortu berrian lan egiteko. Horrekin batera, jende asko eta asko etorri zen Errenteriara bizitzera, bai Euskal Herriko beste lurralde batzuetatik, bai Espainiatik.

Adin-talde zaharrenekin egindako elkarrizketetan maiz aipatu da gai hori: herriak alor guztietan —hirigintzan, demografian, hizkuntzan— bizi izandako aldaketa sakona aipatzen dute denek. Adibide gisa, berriemaile zaharrenek kontatu ziguten, artean umeak zirela, beren senide batzuek gaztelaniaz jakin ez eta komunikatzeko arazoak izaten zituztela, ordurako gaztelania beharrezkoa baitzen herrian, immigrazioaren pisu handiaren eta euskara erabiltzeko debekuaren ondorioz. Berriemaile zaharrenek bizi izandako egoera soziolinguistikoak zeharo markatu zuen Errenteriako herria, berriemaile haien haurtzaro eta gaztaroan.

Errenteriak izandako immigrazio handiak oraindik ere sumatzen diren ondorioak izan zituen bertako hizkuntz egoeran: herritarren ehuneko handi-handia erdaldundu egin zen, garaiko egoera politikoak ere bultzatuta. Hori ikusita, ez da harritzekoa Errenteria izatea, hain zuzen, Gipuzkoan euskaldunen ehunekorik txikiena duen herria.⁸

Egoera horri aurre egiteko, irabazi asmorik gabeko hainbat elkarte⁹ eta ekimen sortu dira herrian, euskararen erabilera bultzatu eta sustatzeko.

⁷ Espainiako Estatistika Institutu Nazionala. Datu gehiagorako, INEren web-orrira jo: <<http://www.ine.es/>>.

⁸ Eustaten (EAEko Estatistika Institutua) 2006ko datuen arabera, Errenteriako 4.333 biztanlek egiten dute euskaraz etxean, eta gaztelaniaz, aldiz, 28.902k. 3.850k bakarrik erabiltzen dituzte biak. Xehetasun gehiagorako, ikus Eustaten web-orrria.

⁹ Lau Haizetara elkarteak egiten duen lan txalagarria nabarmendu nahi dugu hemen.

4.3. Errenteriako hizkeraren ezaugarriak

1. Azpi-euskalki hau nafar hizkeretara hurbiltzen duten berezitasunak:
 - a. Aferesia galtzen ari da hiztun zaharrenen artean: *tortzen tzitzaizun etortzen zitzaizun*-en ordezt, *kartzen digute ekartzen digute*-ren ordezt, etab. Belau-naldien artean, aferesia gero eta gutxiago erabiltzen dela ikusten dugu, eta gazteen artean ia guttiz desagertuta dago.
 - b. /i/ bokalaren eta bereziki /u/ bokalaren atzeko epentesia gutxitan egiten dute helduek, eta gazteek ia inoiz ez. Berez, hemen daukaguna ez da Errenteriako hizkerak ekialdeko hizkeretarako joera, euskara batuaren eragina baizik.
 - c. Hiztun zaharrenek amaierako *-u* ireki eta [o] ahoskatzen dute: *diro, kato*, etab. Bereizgarri hori galtzen ari da, halere.
 - d. Hiztun zaharrek *eser/deus* formak lehiatzen erabiltzen dituzte, *eser* nagusitzen ari bada ere.
 - e. Hiztun zaharrek *arunt* nahiz *oso* erabiltzen dituzte. Dena den, azken forma hori biziago dago.
 - f. Iraganaldiko laguntzaile trinkoak *-en* hartzen du amaieran belaunaldi guztietan, *-an* ere existitzen bada ere. Hirugarren pertsonan *izan* aditzeko /e/ erroa erabiltzen da gehien-gehienetan bigarren eta hirugarren adin-taldeetan.
 - g. Bigarren taldeak /u/ erroa erabiltzen du laguntzaile trinkoan.
 - h. Hiztun zaharrenek mendebaldeko eta ekialdeko aditz-jokoak erabiltzen dituzte iraganaldiko aditz trinkoetan, baina mendebaldeko ereduak erabiltzeko joera nabariarekin.
 - i. Nafarrerako lexikoa galtzen ari da, eta lehen adin-taldeko hiztunen artean agertzen da bakarrik: *pozik* beharrean *konten*, etab. *Betti* eta *gotti* formei dagokienez, ez dugu haien erabilerarik aurkitu.
2. Erdiguneko azpi-euskalkira hurbiltzen duten berezitasunak:
 - a. Aferesia gutxi-gutxitan agertzen da helduen artean, eta gazteen artean inoiz ez.
 - b. /i/ ondorengo epentesia zaharren artean erabiltzen da bereziki: *gustiya, erriya*, etab. Baina hiztunak zenbat eta gazteagoak, orduan eta gutxiago agertzen da, euskara batuaren eraginez.
 - c. *Ezer/deus* bikotea sinplifikatu egiten da heldu eta gazte gehien kasuan, eta *eser/ez* erabiltzen dute.
 - d. Beste bi adin-taldeetan beti erabiltzen da *oso arunt*-en ordezt.
 - e. Mendebaldeko adlatibo eta ablatiboak hiru adin-taldeetan: *-(e)(r)a* eta *-(e)tik(an(en))*.
 - f. Aditz laguntzaile iragangaitzaren kasuan erdialdeko formak erabiltzen dira orainaldian: *se(r)a, ge(r)a*, etab. Hirugarren pertsonaren kasuan, baina, /a/ nahiz /e/ erroak erabiltzen dira: *den, dan; dela, dala*, etab.
 - g. *Edun* laguntzaile iragankorrean /e/ nahiz /u/ erabiltzen dira, lehen eta hirugarren adin-taldeetan.

- h. Iraganaldiko aditz trinkoetan mendebaldeko aditz-jokoa erabiltzen da gehienbat, eta ekialdeko aditz trinkoak oso noizbehinka baino ez dira agertzen bigarren eta hirugarren taldeetan: *nekan, sekan*, etab.
- i. N-N-N paradigmaren pluralgilea /-zki-/ da.
- j. Geroaldia *-go* morfemarekin osatzen da beti.
- k. *Al* partikula erabiltzen da galde-perpau osoetan.
- l. Kausazkoak *-ko/-lako* formekin eratzen dira gehienbat. Dena den, lehen adin-taldeko hiztunen artean *-lakos* ere erabiltzen da noiz edo noiz.
- m. Mendebaldeko lexikoa: *elkar* beharrean *alkar*, *erdara* eta *euskara* beharrean *erdera* eta *euskera*, *guti* beharrean *gutxi*, *oroitu* beharrean *go(gor)atu*, *erran* beharrean *esan*, *guzi* beharrean *guzti*, *bezala* beharrean *bezela*, *hetsi/hetsi* beharrean *itxi* eta *aiton* eta *amona*, etab., aztertutako hiru hiztun-belaunaldietan.

5. Ondorioak

Dakigunez, dialektoek eta hizkuntzek hizkuntz *continuum* bat osatzen dute geolinguistikarentzat, eta *continuum* horren arabera ulertzen dira dialekto eta hizkuntza bakoitzeko eraikuntzak, egiturak, fonologia-arauak, etab. Inguruko herrietako hiztunekin izandako harreman kulturek, komertzialek, etab. beren aztarna uzten dute hizkuntzan. Hori dela eta, Nafarroako Erresumak Gipuzkoarekin zeuzkan harremanak aintzat hartu behar ditugu hemen. Hala, Hondarribia Nafarroako Erresumako portua zen, eta hemen aztergai hartu ditugun Gipuzkoako ipar-ekialdeko herriak Baionako elizbarrutiaren barruan zeuden. Geroago, Nafarroako Erresuma desagertu eta gure herria administratiboki zatikatzean, herri horiek Gipuzkoara begira jarri eta bertako herriekiko loturak sendotu behar izan zituzten.

Ikusi dugunez, harreman horiek guztiek beren eragina izango zuten hizkuntzaren esparru guztietan. Hori kontuan izanda, eta trantsiziokotzat jotzen diren hizkeren erabilera-eremua zedarritu eta gero, bi helburu genituen lan honetan: batetik, hizkuntza aldetik nafarreranzko trantsizioan zeuden erdiguneko hizkeren “mugakide” ziren herrien berezitasun linguistikoak deskribatzea, eta, bestetik, Errenteriako hizkera sakonean aztertzea, hiru adin-talde kontuan hartuta, gaur egungo hizkera dagokion euskalkian sailkatzeko.

Jorratu ditugun alor linguistikoak (fonetika, morfologia, sintaxia eta lexikoa) banan-banan azalduko ditugu:

1. Fonetika:
Errenteriako hizkerak erdialdeko euskararen gainerako hizkerari dagokien fonetika bera du eta, gainera, eredu hartatik bereizten dituen ezaugarri urriak galtzeaz daude, gero eta gutxiago agertzen baitira hiztun zaharrenean artean.
2. Morfologia:
Errenteriako euskarako formek mendebalderako joera nabarmena dute, Donostiatik gertu egotearen eta erdialdeko euskarak duen entzutearen ondorioz, seguruenik. Halere, beste indar batek ere eragina dauka: euskara batuak, pisu handia baitu hiztun heldu eta gazteengan.
Hiztun horietako askok etxean ikasitako euskararekin seguru sentitu ez, heldutan alfabetatu, eta gutxi gorabehera herriko forma tradizioaletara egoki-

tutako euskara batuaren aldaerak erabiltzen dituzte. Herriko demografiaren berezitasun soziolinguistikoengatik seguruenik, ekialdeko formak (aditzak adibidez) erabiltzen dituztela pentsarazten die ordea, batez ere helduei. Esango genuke, “ekialderanzko joera” hori euskara batuaren erabilerari zor zaiola, berez. Hiztun askoren iritziz, herriko euskara desegina dago eta gutxietsi egiten dute inguruko herrietako (adibidez, Oiartzungo) beste hizkeren aldean.

3. Sintaxiari dagokionez, hemengo euskaran erabiltzen diren prozedura guztiak erdialdeko euskararako joera dute eta gelditzen diren jatorrizko ekialdeko ezaugarriak ordezkatzeko ari dira.
4. Lexikoak joera orokor horri berari jarraitzen dio. Nafarrerako hitzak zaharrenek erabiltzen dituzte gehienbat, eta beste bi belaunaldietan mendebaldeko hitzekin ordezkatzeko dira. Hitz horiek euskara batuko hitzak ere badira, oro har.

Azken batean, Errenteriako euskarak erdialdeko euskararen erdiguneko hizkerak dituzten ezaugarri gehienak agertzen ditu, eta dauzkan berezitasunak ezaugarri horiekin lehian agertzen dira, batzuetan, eta ordezkatuak izaten dira, beste batzuetan. Argi ikusten dugu, beraz, zein diren gaur egungo Errenteriako hizkeran bizirik dauden ezaugarriak eta hizkera horrek dituen joerak.

Bi belaunaldien buruan, Errenteriako euskarak erdiguneko azpi-euskalkiaren ezaugarri guztiak izango ditu, beharbada, eta Lezo bi azpi-euskalkien arteko zubi-hizkera bihurtuko da. Ikerlariak Errenteriako hizkera nafarreratzat jotzen zutenean zubi-lan horixe egingo zuen seguruenik. Azken batean, euskararen historian atzerantzko joera agertzen zaigu ia beti, eta gaur egun globalizazioa gehitzen zaio horri, gure hizkuntzari orain bizitzeko egokitu zaion garai berri honetan.

6. Bibliografia

- Agirretxe, J. L., M. Lersundi & O. Olaetxea, 2000, *Pasaia hizkera*, Pasaia udala.
- Axular, P., 1643, *Guero*, Bordel: G. Milanges.
- Azkue, R. M.^a, 1969 [1905], *Diccionario vasco-español-francés*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo.
- Boix, E. & F. X. Vila i Moreno, 1998, *Sociolingüística de la llengua catalana*, Ariel Lingüística, Barcelona.
- Bonaparte, L.-L., 1877, *Observations sur le Basque de Fontarabie, d'Irun, etc.*, Ernest Leroux, Paris.
- , 2005, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak* [CD-ROM], Bonaparteren obra osoaren edizio digitala.
- Camino, I. (arg.), 1998, *Nafarroako hizkerak*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo.
- Campión, A., 1884, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*, Lz. Mendizabal, Tolosa.
- Elortegi, A. M., O. Olaetxea, J. L. Agirretxe & M. Lersundi, 1997, *Pasaia eta Lezo hizketan*, Pasaia-Lezo Lizeoa & Gipuzkoako Foru Aldundia & Ikastolen Elkarte, Kilometroak 97.
- Ezeizabarrena, M. & B. Fernández, 2003, «Itsasaldeko solezismoa, datiboaren lekualdatzearen argipean», in *Euskal gramatika eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen aitarien*, Iker 14 (I). Bilbo: Euskaltzaindia.

- Fraille, I. & A. Fraile, 1996, *Oiartzungo hizkera*, Oiartzungo Udala: Mugarri.
- Hurtado, I., 2001, *Goierriko eta Tolosalde hegoaldeko hizkerak*, IX. Gerriko ikerlan-sariketa, Lazkao.
- Iturain, I. & L. Loidi, 1995, *Orioko euskara*, Orioko Udala.
- Lacombe, G., 1952 [1924], «La langue Basque», *Les langues du monde*, Champion, Paris.
- Laka, I. (d.g.), *A Brief grammar of Basque*, <<http://www.chu.es/grammar/index.htm>>. [5-10-09].
- Leizarraga, J., 1571, *Jesus Christ gure Iaunaren Testamentu Berria*, Rochellan: Pierre Hautin.
- Mitxelena, K., 1950, «En torno a algunos aspectos del habla de Rentería (Guipúzcoa)», *BAP* 6:1, 89-90.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, *ASJU*-ren Gehigarriak 4, 2. argitalpen zabalduan. Donostia.
- , 1985, *Lengua e historia*, Paraninfo, Madrid.
- , 1987, *Palabras y textos*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Gasteiz.
- , 2001, *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia. 2. arg.
- & I. Sarasola, 1990, *Textos arcaicos vascos*, *ASJU*-ren Gehigarriak 11, Donostia.
- Núñez Astrain, L., 2003, *El euskera arcaico: extensión y parentescos*, Txalaparta, Tafalla.
- Pagola, R. M., 1991, *Dialektologiaren atarian (Euskal Dialektologiaren historiara hurbilketa)*, Gero, Bilbo.
- Sagarzazu, T., 2005, *Hondarribiko eta Irungo euskara*, Irungo Udala & Alberdania, Irun.
- Yrizar, P., 1991, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano (estudio dialectológico)*, I eta II aleak, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional (estudio dialectológico)*, I eta II aleak, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Zuazo, K., 1997, «Oiartzungo hizkeraren kokagunea», *FLV* 76, 397-425.
- (arg.), 2000, *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia. Gasteiz.
- , 2003, *Euskalkiak, Herriaren lekukoak*, Elkarlanean, Donostia.
- , 2008, *Euskalkiak, euskararen dialektoak*, Elkarlanean, Donostia.
- Zubiri, J. J., 1998, *Goizueta eta Aranoko hizkerak*. Iruña: Nafarroako Gobernu.